

Евристика и обяснение на отношението немаркираност/маркираност в натуралната морфология на Майертхалер¹

Илияна Гаравалова

През седемдесетте години на ХХ век в германоезичните страни възниква школата на натуралната морфология, която е едно от най-новите направления в изучаването на морфологическия строеж на езика. Името “натурална морфология” е уточнено и прието от няколко от най-видните представители на това течение (Дреслер, Майертхалер, Вурцел, Панагъл) по време на Лятната школа в Залцбург през 1979 г. Най-общо в работата си тази школа тръгва от наблюдението, че не всички лингвистични явления са еднакво разпространени в езиците на света, еднакво устойчиви на промени в хода на историческото развитие, прозрачни и т.н., т.е. не всички са еднакво натурални. Така се въвежда понятието “натуралност”, във връзка с което се поставя въпроса, как следва да се обясни факта, че определени морфологически явления или структури са по-натурални в указания по-горе смисъл. От представителите на това лингвистическо течение пръв Майертхалер представя своето виждане за натуралността, като се опитва изцяло да я обясни чрез отношението немаркираност/маркираност. По-късно се установява обаче, че това не е достатъчно и дори някъде противоречи на езиковите факти, поради което останалите членове на школата са поставени пред необходимостта да потърсят и добавят редица фактори, които стоят в основата на по-голямата, респ. по-малка натуралност на морфологическите структури. Така се стига до теория, която обяснява езиковите явления посредством комплекс от фактори и в рамките на тази комплексна теория факторите, посочени от Майертхалер и свързани с отношението немаркираност/маркираност, заемат важно място. В този доклад поради ограниченост във времето няма да бъдат представени изцяло проблемите на теорията на натуралната морфология (на това ще бъде посветена друга работа). Ще се спрем единствено на един аспект от концепцията на Майертхалер.

Както беше споменато по-горе, авторът обяснява натуралността в морфологията изцяло или главно с отношението немаркираност/маркираност и като използва критически положенията на Якобсон, на типологическата школа

¹ Статията “Евристика и обяснение на отношението немаркираност / маркираност в натуралната морфология на Майертхалер.” на И. Гаравалова е публикувана в сб. “Коментар. Интерпретация. Възможност за четене.”, Университетско издателство “Св.Кл. Охридски”, София, 2001.

на Грийнберг и др., се опитва да създаде своя собствена концепция за това отношение. В тази връзка Майертхалер първо развива “евристика” по отношение на стойностите на маркираността, чрез която се стреми да разкрие тези разлики в поведението и статута на двата члена на граматическата опозиция, които позволяват единият от тях да бъде обявен за немаркиран, а другият – за маркиран, след което представя своя теория, с която се опитва да даде определение на маркираността и да обясни от какво се обуславя неравноправието между членовете на граматическата опозиция. Проблемът, как на базата на теорията на маркираността авторът дефинира и обяснява натуралността, ще бъде тема на следваща работа, поради ограничения обем тук.

При разработването на своята “евристика”, Майертхалер взема предвид направеното вече от Грийнберг, който представя подробно въпроса за критериите за установяване на това кой от членовете на граматическата опозиция се определя като немаркиран и кой – като маркиран. (Грийнберг 1966г.). Следва да се има предвид обаче, че у този автор отсъства представяне на цялостно разработена теория на граматическите опозиции, тъй като изграденото от него направление има за цел изясняването на проблема за т. нар. универсалии, а за това е достатъчно единствено привличането на отношението немаркираност/маркираност без целия свързан с това комплекс от проблеми. Така Грийнберг изобщо не дава формулировка на системообусловените стойности на двата члена на граматическата опозиция, които стоят в основата на всички разлики в поведението им. Това е и причината да стигне до скептичния извод, че тези разлики нямат едно единствено обяснение. Някои от тези слабости в работата на Грийнберг се отразяват и на подхода на Майертхалер. Той също извежда поредица от признаци, показващи различията в поведението на двата члена на опозицията, като в книгата си “Морфологическата натуралност” свежда проявите на маркираността до т. нар. евристика по отношение на стойностите на маркираността, т. е. посочва 14 критерии, установяващи посоката на неравноправието между горните стойности, които подрежда в две големи групи в зависимост от техните източници. Тук ще се спрем подробно на този проблем, тъй като той е от голямо значение за представената от Майертхалер теория. Авторът представя своята “евристика” по следния начин:²

А/ ВЪНШНИ ИЗТОЧНИЦИ, към които принадлежат:

1. Придобиване в езика /детски език/. Хипотеза: $\overset{\pi}{\text{m}}$ бива нормално

² В работата на Майертхалер знакът $\overset{\pi}{\text{m}}$ означава по-маркиран, а $\overset{\phi}{\text{m}}$ - съответно по-немаркиран; $\overset{\phi}{\text{m}} \rightarrow \overset{\pi}{\text{m}}$ символизира натуралната промяна водеща от маркиран към по-немаркиран член, $\overset{\phi}{\text{m}} : \overset{\pi}{\text{m}} \rightarrow \overset{\pi}{\text{m}}$ следва да се чете: при конкуренция на маркирана и немаркирана форма побеждава немаркираната.

придобито преди $\overset{\phi}{m}$.

2. Език на кърмачката /бебешки език/. Хипотеза: във взаимоотношенията с малки деца по-често се наблюдава избягване на $\overset{\phi}{m}$.

3. Тестове за перцепция. Хипотеза: нормално е $\overset{\pi}{m}$ да бъде по-лесно разбираемо/декодируемо от $\overset{\phi}{m}$.

4. Лингвистика на грешките/грешки на езика/. Хипотеза: нормално е т да произвежда повече грешки от $\overset{\pi}{m}$.

5. Езикови смущения /афазия, езиково изпадане и др./. Хипотеза: нормално е $\overset{\phi}{m}$ да бъде изгубено /засегнато преди $\overset{\pi}{m}$.

Б/ ВЪТРЕШНИ ИЗТОЧНИЦИ, към които принадлежат:

6. Историческа граматика / езикова промяна/. Хипотеза: при езикова промяна се стига до преминаването на т към $\overset{\pi}{m}$ (чрез $\overset{\phi}{m} \rightarrow \overset{\pi}{m}$).

7. Питджин езиците и креолските езици. Хипотеза: при питджин езиците биват съкратени предимно $\overset{\pi}{m}$ категориите, при креолските езици възникват нови категории в реда от $\overset{\pi}{m}$ към $\overset{\phi}{m}$.

8. Компаративна граматика /езикова типология/. Хипотеза: по-широко разпространеното явление е $\overset{\pi}{m}$. Ако в L_i има $\overset{\phi}{m}$, то задължително има и $\overset{\pi}{m}$.

9. Честотност (честота на типовете или честота на срещането). Хипотеза: нормално е $\overset{\pi}{m}$ да бъде по-често срещано от $\overset{\phi}{m}$.

10. Аналогия (парадигматична еднаквост, разпространение и т.н.). Хипотеза: при случаи на аналогия обикновено печели $\overset{\pi}{m}$ ($\overset{\phi}{m} : \overset{\pi}{m} \rightarrow \overset{\pi}{m}$).

11. Неправилност (изключения и т.н.). Хипотеза: в немаркираната категория трябва да се очакват неправилности повече, отколкото в маркираната.

12. Неутрализация (не фонологически обусловен синкретизъм и т.н.). Хипотеза: при съвпадане на $\overset{\phi}{m}$ и $\overset{\pi}{m}$ в една форма обикновено печели $\overset{\pi}{m}$ – формата.

13 а. Морфосинтактично символизиране (кодиране). Хипотеза: зад формите, кодирани без маркер (показател) / нормално, но в никакъв случай винаги/ стоят немаркирани категории. 13 б. Фонологическа символизация (кодиране). Хипотеза: ако показателят на една категория има фонологически маркирана природа, това е маркирана категория.

14. Входящи качества. Хипотеза: $\overset{\pi}{m}$ е трансформационно по-лесно достъпно от $\overset{\phi}{m}$.

/Майертхалер 1980:4-5/

При по-внимателно вглеждане в така представения списък правят

впечатление редица неточности. Така например за голяма част от изведените критерии Майертхалер е повлиян от Грийнберг, те се срещат също у Якобсон и другаде, въпреки това авторът ги представя като хипотези. Необходимо е обаче критериите да бъдат твърдо установени, за да могат успешно да изпълняват функцията си, а именно да установяват посоката на неравноправието между стойностите на немаркирания и маркирания член на граматическата опозиция.

Слабост в представената “евристика” е, че в сравнение с Грийнберг например, формулировката на изведените от Майертхалер критерии е доста по-усложнена и неточна. При критерий №9 изобщо не е представена възможността немаркираният и маркираният член да имат еднаква честотност. Не е така обаче при универсалия №31 на Грийнберг, която гласи: “В текстовите пресмятания немаркираната стойност е най-малко толкова фреквентна, колкото и маркираната”. (Грийнберг 1966:32). Подобен е проблемът и при критерий №13а, където разбирането допълнително се усложнява от напълно излишното включване на понятието “merkmallos”, заместваща термина “маркиран” в плана на израза според теорията на натуралната морфология. (Този проблем ще бъде подробно разгледан в следваща наша работа.)

В критерий №11 се съдържа очевидна неточност. Той гласи: “В немаркираните категории трябва да се очакват неправилности повече, отколкото в маркираните”. (Майертхалер 1980:4). Тук Майертхалер очевидно е повлиян от универсалия №5 на Грийнберг, съгласно която немаркираната форма има най-малко също толкова аломорфи и парадигматични неправилности, колкото и маркираната. В случая Грийнберг изхожда от аналогията с един критерий, който той е формулирал преди това на фонологическо равнище и който гласи, че маркираният член на фонологическата корелация има най-малко също толкова алофонни варианти, колкото и маркираният (Грийнберг 1966:21). Герджиков обръща внимание на факта, че за аналог на фонемата в плана на граматиката не се приема морфемата, а грамемата, поради което ако е необходимо да се извърши такава екстраполация на споменатия критерий на Грийнберг, тя трябва да се отнесе към грамемите. (Герджиков 1999:75). Майертхалер не отчита грешката, идваща още от Грийнберг и поради това допуска и в своята работа същата слабост. Това е и причината, формулираният от него критерий № 11 да не отговаря на езиковата действителност.

Що се отнася до външните критерии, те са отбелязани още у Якобсон в подкрепа на теорията му за неравноправието между членовете на граматическата опозиция, но тъй като Майертхалер не е достатъчно добре запознат с нея, той не представя отношението между системообусловените стойности на тези членове и по този начин рискува психолингвистическите разлики между разглежданите в разработката му явления да се дължат и на други фактори, на всякакви йерархически отношения в езиковата система, както и на отношението по-

централно / по-периферно, като по този начин съответните същности може и да не са членове на една парадигма и дори на една система. Авторът уточнява, че представената от него “евристика” няма претенции за изчерпателност или за йерархическа подреденост на критериите (Майертхалер 1980:2). Прави впечатление обаче, че в нея липсват основни критерии като синтагматическата неутрализация и компенсацията, докато психолингвистичните фактори са изведени на първи план. Това се дължи на факта, че именно от различията в системообусловените значения на немаркирания и маркирания член на граматическата опозиция следва пряко да бъде изведена разликата между несамостоятелните и самостоятелни критерии, а на базата на последните се доказват парадигматическите и опозитивни отношения между определени морфологически явления. “Сами по себе си те са и достатъчно доказателство за това, че даден член е немаркиран, а неговият противочлен – маркиран” (Герджиков 1999:65). От голяма важност е също така да бъде отбелязано, че посочените психолингвистични фактори принадлежат към групата на несамостоятелните критерии, т.е. те “могат да бъдат единствено допълнителна индикация, препотвърждаваща получените на базата на самостоятелните критерии изводи.” (Герджиков 1999:68) и следователно не бива да им се отрежда толкова предна позиция.

За да се изясни причината, поради която Майертхалер допуска отбелязаните по-горе неточности, е необходимо подробно да се спрем и на даденото от него посредством “теорията на маркираността” обяснение, касаещо разликите в поведението на двата члена на граматическата опозиция. Авторът специално подчертава това, че всичко представено дотук е “евристика”, т.е. външни признаци, описващи тези различия, които следва да бъдат теоретически обосновани. За разлика от Грийнберг, който, както беше споменато по-горе, достига до заключението, че е невъзможно извеждането на разработените от него универсалии от един единствен водещ принцип, Майертхалер се опитва да открие какво стои в основата на “евристката” му. Това несъмнено е плюс в разработената от него теория на натуралността и е следващият важен момент, на който бихме искали тук да се спрем.

Поради недостатъчната си осведоменост по проблемите на отношението немаркираност/маркираност, авторът неволно пропуска представянето на разглежданите явления на нивото на езиковата система и по този начин се оказва в ситуацията да търси и тяхната дефиниция и обяснението им на субстанционално равнище, без да си дава сметка, че обосновката на разликите в поведението на немаркирания и маркирания член на граматическата опозиция логически следва от разликите в системо-обусловените им значения и трябва да бъде изведена от тях, така както това се опитва да направи Трубецкой в сферата на фонологията и Якобсон – за морфологията. По този начин Майертхалер достига до идеята, че представените по-горе критерии се обясняват посредством

свойствата на прототипичния говорещ. Според автора, колкото по-близо до тези свойства се намира дадено явление, толкова по-немаркирано е то. Прототипичният говорещ представлява сбор от определени качества. Той е одушевен човек, съвпадащ с първо лице, единствено число (тъй като хората обикновено не говорят в хор) и като такъв стои на върха на жизнената йерархия. Живее в реалния свят (т.е. + индикатив) и в настоящия момент (+ сегашно време) и възприема някои явления (включително езикови) по-лесно от други. Според автора прототипичните характеристики на говорещия са определени биологично-психологично, социално-прагматично и културно-специфично. (Майертхалер 1980:13; Дреслер и други 1987:40). Подобно обяснение обаче се оказва незадоволително, тъй като води до редица противоречия. Не може да бъде прието например твърдението, че като най-немаркиран следва да се определи мъжки род, защото прототипичният говорещ е мъж. Според нас жените са също толкова обичайни участници в акта на комуникация. Друг пример за противоречие между обяснението, дадено от Майертхалер и езиковата действителност е този, че трето лице, за което има множество доказателства, че е най-немаркираният член на категорията лице, в теорията на натуралната морфология се оказва най-маркиран.

Несъответствието между изводите, направени от Майертхалер и езиковата действителност още веднъж потвърждава това, че разликите в поведението на членовете на граматическата опозиция се обяснява не чрез свойствата на прототипичния говорещ, т.е. не на ниво субстанция. На субстанционално равнище може да се търси обяснение единствено на универсалния характер на отношението немаркираност / маркираност в езиците. При това то отново съвсем не се дължи на свойствата на прототипичния говорещ, а на простотата или важността на явлението, тъй като от гл. т. на субстанцията за по-немаркиран се определя този член на граматическата опозиция, който се явява носител на свойството, разглеждано като по-просто или от по-голяма важност за комуникатора.

Всъщност търсеният от Майертхалер водещ принцип, който стои в основата на представените от него критерии, се извежда на системно равнище от отношението между системообусловените свойства на немаркирания / маркирания член. Според теорията на граматическите опозиции “при наличие на общо основание за сравнение X между двата члена на граматическата опозиция, маркираният член винаги изразява признак A и в такъв случай неговото значение отговаря в цялост на подкласа X . A. Немаркираният член има две значения. В ситуация на противопоставяне изразява отсъствие на съответния признак A и отговаря в цялост на комплиментарния подклас X . (A') /видово значение/, а в ситуация на неутрализация, не изразява имплицитно нито A, нито не-A и става тъждествен на общото основание за сравнение X /родово значение/.

И видовата и родовата подстойности са системообусловени, тъй като благодарение на първата съществува опозитивно отношение между двата члена, а благодарение на втората – субординационно отношение между тях, което стои в основата на йерархическия строеж на системите, но докато диференциаторът на маркирания член А се определя като системоформиращо свойство, диференциаторът на немаркирания член А' е системопридобито свойство, защото се явява само в конкуренция със системоформиращото свойство на маркирания член. (Герджиков 1974; Герджиков 1978; Герджиков 1999:62).

Едва след като по този начин на системно равнище бъде изяснено отношението между системообусловените значения на членовете на граматическата опозиция, на базата на които се представя йерархията на езиковата система, е възможно да се изведе водещия принцип, стоящ в основата на критериите, посочени в “евристиката” на Майертхалер. Липсата на обяснение на системно равнище тук обаче е причина дори само тази част от комплексната теория на натуралната морфология, касаеща отъждествяваната със стойностите на маркираността натуралност, да няма достатъчно добро обяснение.

БИБЛИОГРАФИЯ

Герджиков 1974 : Георги Герджиков, Характерът на морфологическите опозиции и организацията на многочленните системи. – Български език, 1974, кн.1.

Герджиков 1978 : Георги Герджиков, За системно обусловените значения на граматическите категории. – Славистични изследвания. София, 1978.

Герджиков 1999 : Георги Герджиков, Критериите за насоката на субординацията между членовете на граматическите опозиции. – Съпоставително езикознание, 1999, кн.1.

Грийнберг 1966 : J. Greenberg, Language universals, with special reference to feature hierarchis / Janua Linguarum. Series Minor, 59/. The Hague, Mouton, 1966.

Дреслер и др. 1987 : W.U.Dressler, W.Mayerthaler, O.Panagi, W.U.Wurzel., Leitmotifs in Natural Morphology, Amsterdam/Philadelphia, 1987.

Майертхалер 1980 : W.Mayerthaler, Morphologische Naturlichkeit. Wiesbaden, 1980.

Якобсон 1940/1971 : R.Jacobson, Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze- Selected Writings, vol.1. The Hague, 1962.